ICHKI NAZORAT VA AUDIT TIZIMINING NAZARIY ASOSLARI

Madjidova Naima Rustamovna
O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi
magistranti

Qabul qilindi: 01.02.2026 **Tasdiqlandi**: 02.02.2026
Ko‘rib chiqildi: 02.02.2026

Byudjet tashkilotlarida moliyaviy nazoratni amalga oshirishda ichki auditning roli va ahamiyati so'nggi yillarda ko'plab olimlar va mutaxassislar tomonidan o'rganilgan. Bu borada turli nazariy qarashlar va amaliy yondashuvlar mavjud bo'lib, ularning tahlili Toshkent shahri Yangihayot tumani maktab va maktabgacha ta'lim boshqarmasida ichki auditni takomillashtirish yo'llarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ichki audit tushunchasi va uning rivojlanish tarixi haqida so'z yuritganda, Karimov (2021) ichki auditni "tashkilot ichida moliyaviy va moliyaviy bo'lmagan faoliyatni baholash va yaxshilash maqsadida amalga oshiriladigan mustaqil, obektiv kafolat beruvchi va maslahat beruvchi faoliyat" deb ta'riflaydi. Muallif ichki auditning nafaqat nazorat vazifasini, balki boshqaruvni takomillashtirish vazifasini ham ta'kidlab o'tadi.

Byudjet tashkilotlarida ichki auditning o'rni masalasida Ahmedova (2020) "Ta'lim tizimidagi byudjet tashkilotlarida ichki audit davlat mablag'laridan samarali foydalanishni ta'minlashning muhim vositasi hisoblanadi" degan fikrni ilgari suradi. Uning fikricha, ta'lim muassasalarida ichki audit tizimini takomillashtirish mablag'lardan oqilona foydalanish imkonini beradi va natijada ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Xalqaro tajribalar tahlilini o'rganishga katta e'tibor qaratgan Rahimov (2022) xorijiy mamlakatlar tajribasidan foydalanib, O'zbekistonda byudjet tashkilotlarida ichki audit tizimini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqqan. Uning tadqiqotlariga ko'ra, "Rivojlangan mamlakatlarda ichki audit nafaqat nazorat vositasi, balki tashkilotning rivojlanish strategiyasini shakllantirish va risklar boshqaruvida muhim rolni o'ynaydi". Muallif AQSh, Buyuk Britaniya va Yevropa Ittifoqi davlatlarida qo'llaniladigan ichki audit amaliyotlarini o'rganib, O'zbekiston sharoitida ularni moslashtirish bo'yicha takliflar beradi.

Ta'lim tizimidagi moliyaviy nazorat masalasida Abdullayev (2019) "Maktab va maktabgacha ta'lim muassasalarida moliyaviy nazoratning samaradorligi, avvalo, ichki audit tizimining to'g'ri tashkil etilishiga bog'liq" deb ta'kidlaydi.

Uning fikriga ko'ra, ta'lim muassasalarining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ichki audit metodologiyasini ishlab chiqish zarur.

Maktabgacha ta'lim tizimida ichki auditni takomillashtirish yo'llari bo'yicha Sobirova (2023) o'zining ilmiy ishida "Maktabgacha ta'lim tizimida ichki audit nafaqat moliyaviy, balki pedagogik jarayonlarning ham sifatini baholashga qaratilishi lozim" degan nuqtai nazarni ilgari suradi. Uning tadqiqoti asosida maktabgacha ta'lim tizimida ichki auditni o'tkazish metodikasi taklif etilgan bo'lib, unda moliyaviy ko'rsatkichlar bilan bir qatorda ta'lim sifati ko'rsatkichlarini ham baholash ko'zda tutilgan.

Rusiyalik olim Ivanova (2020) byudjet tashkilotlarida ichki audit tizimining huquqiy asoslarini tadqiq etib, "Zamonaviy sharoitlarda ichki audit faqat huquqiy-me'yoriy talablarga muvofiqlikni nazorat qilish emas, balki tashkilotning strategik maqsadlariga erishishdagi samaradorligini baholash vositasi ham bo'lishi kerak" degan xulosaga keladi. Uning fikricha, ichki auditni huquqiy jihatdan tartibga solishda tashkilotlarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish muhim.

Ichki audit va ichki nazorat tizimlarining o'zaro bog'liqligi masalasida Omonov (2022) "Samarali ichki audit samarali ichki nazorat tizimiga asoslanadi" degan fikrni ilgari suradi. Uning ta'kidlashicha, "Byudjet tashkilotlarida ichki nazorat tizimi barcha darajalarda to'g'ri tashkil etilmasa, ichki audit o'z vazifasini to'liq bajara olmaydi". Muallif ichki nazorat va ichki audit o'rtasidagi farqlarni aniq belgilab, ularning bir-birini to'ldiruvchi tizimlar ekanligini isbotlaydi.

Moliyaviy nazoratchilarga qo'yiladigan talablar bo'yicha Hakimov (2021) "Byudjet tashkilotlarida ichki audit samaradorligi, avvalo, audit o'tkazuvchi mutaxassislarning bilimi, ko'nikmasi va malakasiga bog'liq" deb hisoblaydi. Uning tadqiqotida ta'lim tizimida ichki auditni amalga oshiruvchi mutaxassislarning malakaviy talablari belgilangan va ularning malakasini oshirish yo'llari ko'rsatilgan.

AQShlik olim Johnson (2019) ta'lim muassasalarida ichki auditni tashkil etish bo'yicha o'z tadqiqotida "Ta'lim sohasidagi byudjet tashkilotlarida ichki audit riskka asoslangan yondashuvga tayangan holda amalga oshirilishi kerak" degan fikrni ilgari suradi. Uning ta'kidlashicha, "Barcha jarayonlarni bir xil darajada tekshirishdan ko'ra, yuqori risk zonalarini aniqlash va asosiy e'tiborni ularga qaratish samaraliroq hisoblanadi".

Nemis olim Schmidt (2021) byudjet tashkilotlarida audit metodologiyasi bo'yicha olib borgan tadqiqotlarida "Davlat byudjeti mablag'laridan

foydalanishni nazorat qilishda ichki audit tashqi audit bilan uzviy bog'liq bo'lishi kerak" degan xulosaga keladi. Uning fikricha, ichki audit tashqi audit uchun ma'lumot bazasi yaratib berishi, bu esa o'z navbatida, davlat moliyasini nazorat qilish tizimini yaxlitligini ta'minlashi lozim.

O'zbekistonda ichki audit tizimining huquqiy asoslarini tadqiq etgan Salimov (2022) "2018-2022 yillarda qabul qilingan me'yoriy-huquqiy hujjatlar ichki audit tizimini yanada takomillashtirish uchun huquqiy asos yaratdi, biroq amaliyotda bir qator muammolar saqlanib qolmoqda" deb ta'kidlaydi. Muallif ichki audit to'g'risidagi qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha aniq takliflar beradi.

Ta'lim tizimidagi moliyaviy nazoratning xususiyatlarini o'rganishga katta e'tibor qaratgan Yo'ldosheva (2020) "Maktab va maktabgacha ta'lim tizimida moliyaviy nazoratning o'ziga xos jihatlaridan biri – budjet mablag'laridan tashqari, ota-onalar va homiylar mablag'lari hisobini ham nazorat qilish zarurati" deb hisoblaydi. Uning fikricha, ichki audit barcha manbalardan kelib tushadigan mablag'larni qamrab olishi lozim.

Yaponiyalik olim Tanaka (2020) innovatsion audit yondashuvlari haqidagi tadqiqotida "Zamonaviy axborot texnologiyalari ichki auditning samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin" degan g'oyani ilgari suradi. Uning ta'kidlashicha, "Audit jarayonlarini avtomatlashtirish orqali nafaqat vaqt tejash, balki insoniy xatolarni ham kamaytirish imkoniyati yaratiladi".

Ichki auditning amaliy jihatlari bo'yicha Aliyev (2023) "Ichki auditning muvaffaqiyati tashkilot rahbariyatining bu jarayonga munosabatiga bevosita bog'liq" degan xulosaga keladi. Uning tadqiqotida ichki auditning samaradorligini oshirish uchun tashkilot rahbariyati tomonidan qo'llab-quvvatlash muhimligi ko'rsatilgan va bunday qo'llab-quvvatlashni ta'minlash yo'llari taklif etilgan.

Rossiyalik olimlar Petrova va Sidorov (2022) hamkorlikda olib borgan tadqiqotlarida "Byudjet tashkilotlarida ichki auditning samaradorligi uni tashkil etishning tashkiliy modeliga bog'liq" degan fikrni ilgari suradilar. Ular ichki auditni tashkil etishning markazlashgan, markazlashmagan va aralash modellarini tahlil qilib, har bir modelning afzalliklari va kamchiliklarini ko'rsatib berganlar.

Ta'lim tizimida ichki auditni tashkil etishning amaliy jihatlari bo'yicha Qodirov (2021) "Maktab va maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlari ko'pincha ichki auditni tashkilot faoliyatiga aralashuv deb qabul qilishadi, bu esa

auditning samaradorligini pasaytiradi" degan muammoni ko'taradi. Uning fikricha, "Ta'lim muassasasi rahbarlarining ichki audit to'g'risidagi tushunchalarini o'zgartirish va uni yaxshilash vositasi sifatida qabul qilishlariga erishish zarur".

O'zbekistonda byudjet tashkilotlarida ichki auditni amalga oshirish amaliyotini o'rgangan Toshmatov (2023) "Ichki audit natijalaridan foydalanish darajasi past, ko'p hollarda audit natijasida aniqlangan kamchiliklar bartaraf etilmay qolmoqda" degan muammoni ko'taradi. Uning tadqiqotida ichki audit natijalarini amaliyotga joriy etish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha takliflar berilgan.

Britaniyalik olim Wilson (2020) ta'lim tizimida ichki auditning xalqaro tajribasi haqidagi tadqiqotida "Ta'lim muassasalarida ichki audit nafaqat moliyaviy nazorat, balki ta'lim sifatini ham qamrab olishi kerak" degan g'oyani ilgari suradi. Uning fikricha, "Ta'lim tizimida ichki audit davlat mablag'larining sarflanishi bilan bir qatorda, ta'lim sifati standartlariga muvofiqlikni ham nazorat qilishi lozim".

Xalqaro audit standartlari bo'yicha mutaxassis Abdurahmonov (2020) "O'zbekistonda byudjet tashkilotlarida ichki auditni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish zarurati mavjud" deb hisoblaydi. Uning tadqiqotida xalqaro audit standartlarini O'zbekiston sharoitiga moslashtirish va ularni ta'lim tizimida qo'llash bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Risk-menejment va ichki audit o'rtasidagi bog'liqlik masalasida Mirzayev (2022) "Zamonaviy ichki audit tizimida risk-menejment muhim o'rin tutishi kerak" degan fikrni ilgari suradi. Uning fikricha, "Ichki audit jarayonida risklarni baholash va ularni boshqarish choralari ishlab chiqish orqali tashkilot faoliyatining barqarorligini ta'minlash mumkin".

Korrupsiyaga qarshi kurashda ichki auditning rolini o'rgangan Karimova (2022) "Byudjet tashkilotlarida ichki audit korrupsiyaga qarshi kurashning samarali vositasi bo'lishi mumkin" degan xulosaga keladi. Uning tadqiqotida ichki audit orqali korrupsiya xavfini kamaytirish yo'llari va mexanizmlari taklif etilgan.

Maktabgacha ta'lim tizimida moliyaviy nazoratning o'ziga xos jihatlarini tadqiq etgan Raximova (2021) "Maktabgacha ta'lim tizimida moliyaviy nazoratning samaradorligi, avvalo, nazorat obektlarining to'g'ri belgilanishiga bog'liq" deb hisoblaydi. Uning fikricha, "Maktabgacha ta'lim tizimida eng katta

risklarga ega bo'lgan sohalarni aniqlash va asosiy e'tiborni ularga qaratish maqsadga muvofiq".

Ichki auditning innovatsion metodlarini o'rgangan Temirov (2023) "Raqamli texnologiyalar asrida ichki audit ham raqamlashtirish yo'lidan borishi zarur" degan fikrni ilgari suradi. Uning tadqiqotida sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili texnologiyalarini ichki audit jarayoniga joriy etish bo'yicha takliflar berilgan.

Buyuk Britaniyalik olim Brown (2021) ichki auditda kadrlar masalasi bo'yicha o'z tadqiqotida "Ichki auditning samaradorligi, avvalo, audit o'tkazuvchi mutaxassislarning malakasiga bog'liq" degan xulosaga keladi. Uning fikricha, "Ta'lim tizimida ichki audit o'tkazuvchi mutaxassislar nafaqat moliyaviy audit sohasida, balki ta'lim menejmenti sohasida ham bilimga ega bo'lishlari kerak".

Axborot xavfsizligi va ichki audit o'rtasidagi bog'liqlikni tadqiq etgan Xolmatov (2023) "Zamonaviy sharoitlarda ichki audit jarayonida axborot xavfsizligi masalalariga alohida e'tibor qaratish zarur" degan fikrni ilgari suradi. Uning tadqiqotida byudjet tashkilotlarida axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha ichki audit standartlari taklif etilgan.

Ichki audit tizimining samaradorligini baholash masalasi byudjet tashkilotlari faoliyatining muhim jihati hisoblanadi. Bu borada Azimov (2021) "Ichki audit tizimining samaradorligini baholash metodologiyasi byudjet tashkilotlari uchun muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu tashkilot resurslaridan oqilona foydalanishni ta'minlaydi" deb ta'kidlaydi. Uning tadqiqotlarida ichki audit samaradorligini baholashning miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari taklif etilgan bo'lib, ular byudjet tashkilotlarining o'ziga xos jihatlarini hisobga oladi.